

BEKTAŞI FIKRALARINDA OLUMLU VE OLUMSUZ MİZAH TARZLARI*

POSITIVE AND NEGATIVE HUMOUR STYLES IN BEKTASHI ANECDOTES

HİKMET YAZICI**

Öz

Fıkralar farklı mizah tarzlarını barındıran edebiyat ürünleridir. Martin ve arkadaşları bireylerin dört mizah tarzı kullandıklarını belirtmişlerdir. Bunlar; katılımcı, kendini geliştirici, saldırgan ve kendini yıkıcı mizah tarzlarıdır. Bu mizah tarzlarından ikisi olumlu ikisi ise olumsuzdur. İnsanlar farklı mizah tarzlarını kullanarak, kişilerarası ilişkilerde değişik işlevlerde bulunurlar. Fıkra, mizahın en önemli unsurlarından biridir. Türk kültüründe yer alan en önemli fıkra tiplerinden biri Bektaşî'dir. Bektaşî kültürü içinde oluşan bu fıkralar, yerel ve evrensel değerlere sahiptir. Bu fıkralarda gülmeye neden olan en önemli durum uyumsuzluktur. Bektaşî fıkralarında belli tipler bulunmaktadır. Bu tiplerin temsil ettikleri belli davranışlar vardır. Bu çalışmada Bektaşî fıkralarının olumlu ve olumsuz mizah tarzları kapsamında incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu çalışma doküman incelemesi tekniği ile yapılmıştır. Yapılan incelemede farklı fıkralarda değişik mizah tarzlarının kullanıldığı gözlemlenmiştir. Bektaşî fıkralarında katılımcı, kendini geliştirici, saldırgan ve kendini yıkıcı mizah tarzlarıyla ilgili birçok temaya rastlanmaktadır. Katılımcı mizah tarzının kullanıldığı Bektaşî fıkralarında kişilerarası ilişkilerin geliştirilmesi amaçlanır. Bektaşî tipi, bu mizah tarzını kullanarak farklı inanç ve düşünceye sahip olan kişilerle sağlıklı etkileşim kurar. Bektaşî fıkralarındaki kendini geliştirici mizah tarzı ile birey pozitif yönde gelişir. Bektaşî kendisiyle temas kurduğunda bu tarzı sıklıkla kullanır. Bektaşî, saldırgan mizahı kullanarak diğerlerini alaya alır ve eleştirir. Yıkıcı mizah tarzı ile de kendini aşağılar ve kendi zayıflıkları ile alay eder. Bektaşî fıkralarında olumlu mizah tarzlarıyla ilgili temalara daha sık rastlanmaktadır. Bu durum Bektaşî fıkralarının kişisel gelişimi ve sosyal etkileşimi destekleme işlevini ön plana çıkarmaktadır. Buna karşı saldırgan ve kendini yıkıcı mizah tarzlarıyla ilişkilendirilen fıkralardaki temaların da daha ilımlı olduğu görülmektedir. Bu durum Bektaşî fıkralarının insancıl bir temele sahip olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Bektaşî, Bektaşî Fıkraları, Mizah, Mizah Tarzları, Olumlu ve Olumsuz Mizah.

Abstract

Anecdotes are literary products that contain different humour styles. Martin and colleagues stated that individuals use four humour styles, namely, affiliative, self-enhancing, aggressive and self-defeating humour styles. Two of these humour styles are positive and two are negative. People perform different functions in interpersonal relationships by using different humour styles. Anecdote is one of the most important elements of humour. One of the most important types of anecdotes in Turkish culture is Bektashi anecdotes. These anecdotes, which are formed within the Bektashi culture, have local and universal values. The most important situation that causes laughter in these jokes is disharmony. There are certain types in Bektashi anecdotes. There are certain behaviours that these types represent. In this study, it is aimed to examine Bektashi anecdotes with positive and negative humour styles. This study was carried out with the document analysis technique. In the examination, it was observed that different humour styles were used in different jokes. There are many themes related to affiliative, self-enhancing, aggressive and self-defeating humour styles in Bektashi anecdotes. In Bektashi anecdotes in which affiliative humour is used, it is aimed to develop interpersonal relations. Using this humour style, Bektashi type interacts with people who have different beliefs and thoughts. With the self-enhancing humour style in Bektashi jokes, the individual develops in a positive way. Bektashi often uses this style when he comes into contact with himself. Bektashi ridicules and criticizes others by using aggressive humour. Themes related to positive humour styles are more common in Bektashi jokes. This situation highlights the function of Bektashi anecdotes to support personal development and social interaction. On the other hand, it is seen that the themes in the jokes associated with aggressive and self-defeating humour styles are appeared to be moderate. This shows that Bektashi anecdotes have a humanitarian basis.

Keywords: Bektashi, Bektashi Anecdotes, Humour, Humour Style, Positive and Negative Humour.

* Geliş Tarihi/Recieved: 20.03.2022, Kabul Tarihi/Accepted: 25.05.2022, DOI: <https://doi.org/10.34189/hbv.103.006>.

** Prof.Dr., Trabzon Üniversitesi, Fatih Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Programı, Trabzon, Türkiye. hyazici@trabzon.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0250-1453>.

Giriş

Mizah, farklı disiplinler tarafından incelenen bir konudur. *Ana Britannica*'daki tanıma göre mizah, tüm muhteşem türleriyle bireyde gülme eğilimi ortaya çıkaran bir uyarandır. Mizaha bir tepki olarak ortaya çıkan spontane kahkaha, nefes alma biçiminin de eşlik ettiği 15 yüz kasının standart bir düzenle koordineli olarak kasılmasıyla üretilen bir motor reflekstir (Brittanica, 10 Şubat 2022). Türkçede kullanılan mizah kavramı Arapça bir sözcük olan mizah *mazh* sözcüğünün mastarı olup *mzh* kökünden gelmekte ve aynı zamanda şakalaşma, latife yapma, eğlenme anlamı taşımaktadır. Bu ifade Fransızcadada “neşeli ruh hali veya espri” anlamı taşıyan *humour* sözcüğüne karşılık gelmektedir.

Mizah ve gülmeye ilgili çalışmaların tarihsel gelişimine bakıldığında, farklı mizah kuramlarından ve değişik mizah tarzlarından söz etmek mümkündür. Kuramlar genel olarak, üstünlük, uyuşmazlık ve rahatlama başlıklarında üç sınıfa ayrılır. Bunun yanında Bergson, Marvin Minsky, Morreall ve Thomas Veatch'in çağdaş mizah kuramlarına da yer verilir. Mizah tarzları da katılımcı, kendini geliştirici, saldırgan ve kendini yıkıcı olmak üzere dört kategoride toplanır (Özdolap, 2015). Bu çalışma mizah tarzları bağlamında yapıldığından, kuramlarla ilgili bilgilere sınırlı olarak değinilmektedir. Gerek kuramlarda gerekse tarzlarla ilgili sınıflamalarda, mizahın olumlu ve olumsuz yanlarına vurgu yapılır. Genelde olumlu ve tercih edilen bir kişisel özellik olarak görülse de mizahın ilgisizliği hatta çarpık bazı bilişsel temaları içeren bir kapsama da sahip olduğu görülür. Yaygın olarak pozitif psikolojiyle ilişkili bulunan ve önemli bir stresle başa çıkma mekanizması olarak görülen mizah, aynı zamanda bir saldırganlık biçimi ve diğerlerine üstün gelme yollarından biridir (Martin, 2019). Bu çelişkili bakış açılarının varlığı, mizahın kavramsallaştırılmasını farklılaştırmakta ve değişik mizah tarzlarını gündeme getirmektedir. Elbette ki stres karşısında mizahi bir bakış açısı sürdürme ve yaşamda karşılaşılan sorun ya da zorlukların “komik taraflarını görme” yeteneği, psikolojik sağlamlığı arttıran ve ruhsal iyi oluşa yol açan bir beceridir. Mizah aynı zamanda kişilerarası gerilimi azaltıcı ve ilişkileri kolaylaştırıcı bir işleve sahiptir. Bununla birlikte kullanılış biçimine bağlı olarak mizahın psiko-sosyal iyi oluşa potansiyel zarar verici özelliğinin bulunduğunu da kabul etmek gerekir (Martin, 2019). Mizahın saldırgan ve alaycı biçimleriyle meşgul olan kişiler, çok eğlenceli olsalar da yakın ilişkilerini sürdürmede sorunlar yaşayabilirler. Komik görülseler bile mizahı kendilerini küçük düşürücü şekillerde kullanma eğilimi içinde olanlar, benlik saygılarını azaltırlar ve duygusal olarak zarar görebilirler. Geleneksel olarak daha sağlıklı, neşeli ve eğlenceli bir durumu ifade etmek için kullanılan mizah kavramı, zaman içinde bazıları daha az sağlıklı hatta potansiyel olarak zararlı sayılabilecek tüm eğlence ve kahkaha kaynaklarını içeren geniş bir anlam kazanmıştır. Bu bağlamda kişinin atıfta bulunduğu mizah türünü açıkça tanımlamak ve potansiyel olarak yararlı ve zararlı tarzlar arasında bir ayırım yapmak önemli hale gelmektedir (Martin, 2019).

Yukarıda belirtildiği gibi geleneksel ve çağdaş mizah kuramları yanında mizahı kişilik psikolojisi bağlamında ele alan modeller de bulunmaktadır. Aynı zamanda bu modellerde öne sürülen mizah tarzlarını ölçen ölçekler de geliştirilmiştir. Martin'in mizah tarzları yaklaşımı ve bu bağlamda geliştirdiği ölçek de bunlar arasında gösterilir. Martin'in ortaya koyduğu mizah tarzları modelinin bilişsel, duygusal ve kişilerarası olmak üzere üç boyutu bulunmaktadır (Martin – Kuiper, 2016). Martin ve arkadaşları

bu boyutlarla bağlantılı dört mizah tarzı belirlemişlerdir. Bu tarzlardan ikisi bireyin kendini ve diğer insanlarla olan ilişkilerini geliştirmeye dönük iken, diğerleri karşı tarafa dönük olumsuz tutumları içermektedir. Bunlar; katılımcı, kendini geliştirici, saldırgan ve kendini yıkıcı mizah tarzlarıdır (Martin – Ford, 2018).

Mizah duygusu ve gülme alışkanlığı, uzun zamandan beri hem fiziksel hem de psikolojik sağlığın önemli kaynaklarından biri olarak görülmektedir. Mizah ve gülme, bağımsızlık siteminin güçlendirilmesi, ağrı eşiği ve toleransı, kan basıncı gibi fizyolojik yapılar ile duygu ve ruhsal denge, stresle başa çıkma gibi psikolojik değişkenlerle ilişkilidir (Martin, 2008). Mizah ve unsurları işte bu şekilde fizyolojik ve psikolojik yapının ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Mizahla iletilmek istenen mesajlar içerik olarak oldukça önemli ve güçlü olabilmektedir. Mizah, yargılama ve eleştirinin yol açtığı kabalığı azaltarak mesajların incelikli bir yolla aktarılmasını sağlar. Buradaki incelik insana ilişkin hoşgörü, saygı ve nezaketin de bir kanıtıdır. Bu açıdan bakıldığında mizah insanları rencide etmeden ve yermeden mesajların verilmesi anlamına gelir ki, bu yolla kişiler arası gerginlik ve durgunluk ortadan kaldırıldığında oluşan boşluk sanal bir gülme gazı ile doldurulur (Kılınç, 2008). Henri Bergson (2014) *Gülme* adlı eserinde gülücün doğal olarak kayıtsızlık ortamında ortaya çıktığını, şefkat ve acıma gibi duyguların gülmenin düşmanı olduğunu belirtmiştir. Ona göre; "Gülme açık, belirgin, tamamlanmış bir ses değildir; yankılana yankılana yavaş yavaş uzayıp gitmek isteyen, dağlardaki şimşek gibi bir çatırdamayla başlayıp gümbürtülerle devam eden bir şeydir". (s. 6). Viktor Frankl (2009), en acı verici deneyimlerin yaşandığı toplama kamplarında yaşama mücadelesi verirken dahi insanların mizaha başvurduklarını kendi deneyimleriyle anlatır:

"Mizah kendini koruma savaşında, ruhun bir başka silahıydı. Mizahın, insan yapısındaki diğer her şeyden çok, birkaç saniyelğine de olsa, uzaklaşarak bir durumun aşılmasını sağlayabildiği, çok iyi bilinmektedir... Mizah duygusu geliştirme ve olayları mizahi bir ışık altında görme çabası, yaşama sanatında ustalaşırken öğrenilen bir hiledir" (Frankl, 2009, 59).

1. Mizah ve Fıkra

Mizahın gülme veya kakhaha atma şeklinde gözlenmesine yol açan en önemli kaynaklardan biri fıkralardır. Türkçeye Arapçadan geçen fıkra kavramı;

"Hikâye çekirdeğini hayattan alınmış bir vak'a veya tam bir fikrin teşkil ettiği kısa ve yoğun anlatımlı, beşeri kuruluşlarla içtimai ve gündelik hayatta ortaya çıkan kötü ve gülünç hadiseleri, çarpıklıkları, ziddiyetleri, eski ve yeni arasındaki çatışmaları, sağduyuya dayalı ince bir mizah; hikmetli bir söz; keskin bir istihza yoluyla yansıtan, umumiyetle bir fıkra tipine bağlı olarak nesir diliyle yaratılmış, sözlü edebiyatın müstakil şekillerinden ibaret yaygın epik-dram türündeki realist hikâyelerden her birine verilen isimdir". (Yıldırım, 1999, 3).

Fıkra dinleme, birinin fikrayı mahvettiğine şahit olma, fikrayı anlamayan birine gülme gibi unsurlar Morreall (1997) tarafından diğer gülme nedenleri arasında gösterilir. Mizah ve gülmenin en önemli unsurlarından biri olan fıkralardaki temalara bakıldığında; dünyadaki haksızlıkların, cemiyetteki bozuklukların dile getirildiği görülür. Mesaj verilmek istenen kişi ya da sistemin karşısına doğrudan çıkamayan ve düşünüp hissettiklerini açıkça haykıramayanlar, bunları bir kahramanın ağzından usturuplu mesajlarla aktarırlar. Aktarılan kişi çoğu zaman belli bir gücü elinde bulunduran, kral, padişah, şeyhülislam ve benzeri kimselerdir (Yıldırım, 1999).

Türk kültüründe Bektaşî fıkraları Nasreddin Hoca fıkraları ile birlikte ön plana çıkmaktadır. Bektaşî kültürü içinde meydana gelen fıkralar belli bir tipi öne çıkarır. Bektaşî fıkralarında şekillenen tipler taassuba ve katılığa karşı hoşgörüyü temsil eder. Bu fıkralarda, mizahla birlikte alaylı ikna, tenkit, uyarı ve kıvrak bir zekâyâ bağlı işleme söz konusudur. Argonun karşıdaki bireyi alaya alan işlevi ile zeki, nükteli ve hazır cevap olan Bektaşî'nin özelliği birleşince mizah yönü güçlü fıkralar oluşmuştur (Özcan, 2002). Bektaşî fıkra tipinin toplumdaki "ortak şahsiyeti" temsil etmede başarılı olmasında, doğal, hoşgörülü ve halka karışmış bulunmasının önemli etkisi bulunmaktadır. Toplum Bektaşî tipini samimi bulduğu için sever (Kanat, 2017) İnsanları eğitici özellikleri ağır basan Bektaşî fıkraları, sosyal hayattaki olayları tenkit ederek, insanlara doğruyu, güzeli, öğretmeyi ve düşündürmeyi hedefler (Yalçınkaya, 2015). Bektaşî fıkralarında dürüstlük, adalet, yardımseverlik gibi temalar ön plana çıkarken, sosyal hayattaki olaylar tenkit edilir (Yalçınkaya, 2015). Bu durum insan ilişkilerinin fıkralarda öncelikli konu olarak vurgulandığını göstermektedir. Bektaşî fıkraları içerdikleri zihniyet ve davranış özellikleri bakımından; dini hayatla ilgili olanlar ve içtimai hayatla olanlar şeklinde ikiye ayrılır. Elbette ki bunları birbirinden kesin çizgilerle ayırmak güçtür. Çünkü fıkralardaki olayların yaşandığı cemiyet, İslâm hukukunun uygulandığı bir cemiyettir. Bu bağlamda dini ve içtimai hayatın iç içe geçtiği söylenebilir. Toplumda hâkim olan dini hayatın iman ve muamelat şeklinde iki yönü vardır. Muamelat emirleri, yasakları ve insani münasebetlerdeki hükümleri içermektedir (Yıldırım, 1999). Bektaşî fıkraları geçmişte olduğu gibi günümüzde de Türk insanını güldürmektedir. Bu fıkralardaki mizah tarzı ve şekli güncelliğini korumaya devam etmektedir. Üstünlük, uyumsuzluk ve rahatlatma temaları Bektaşî fıkralarındaki mizahi açıklamaya yardımcı olabilmektedir (Şahin, 2010).

Bektaşî fıkralarındaki temalar ile olumlu ve olumsuz mizah tarzlarının örtüştüğü görülmektedir. Bu bağlamda fıkralarda ortaya çıkan tiplerdeki bireysel farklılıklar ile mizah tarzları arasında belli ilişkilerin kurulması söz konusudur. Mizahın bireysel farklılıklara dayalı kullanımı dört boyutta değerlendirilir. Bunlar; bireyin kendini (kendini geliştirici) ve başkalarıyla ilişkilerini (katılımcı) geliştirmeyi hedefleyen olumlu mizah tarzları ile kendini yüceltme adına başkalarını alçaltmayı (saldırgan mizah) veya kendini alçaltmayı (kendini yıkıcı mizah) ifade eden mizah tarzlarıdır (Martin vd., 2003). Bu çalışmanın amacı, Bektaşî Fıkralarını mizah tarzları bağlamında incelemek ve Bektaşî fıkralarında hangi mizah tarzının ön plana çıktığını belirlemektir. Yukarıda kısaca değinilen mizah tarzları aşağıda başlıklar halinde verilmekte ve Bektaşî fıkralarındaki mizah tarzları tespit edilmeye çalışılmaktadır.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Deseni

Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman incelemesi tekniği ile yapılmıştır. Doküman analizi, incelenmesi amaçlanan olgular veya olaylar hakkında bilgi içeren yazılı belgelerin analizini kapsar (Yıldırım – Şimşek, 2011). Bu teknik genel olarak etnografik araştırmalarda kullanılır. Bu yolla yazılı ve basılı materyallerin içerikleri analiz edilerek insan davranışları hakkında dolaylı bilgilere ulaşılır. Doküman incelemesi kapsamında yürütülen içerik analizleri belli aşamalara

bağlı olarak sürdürülür. Aşamalar araştırmaların hedefleriyle tutarlıdır. Bu kapsamda önce bir konu hakkında tanımlayıcı bilgiler üzerinde durulur. Daha sonra belli temalar tespit edilir. Bu çalışmada Bektaşî fıkralarında yer verilen dört mizah teması dikkate alınmaktadır. İçerik analizi tekniği ile bazı hipotezlerin test edilmesi de söz konusudur (Fraenkel vd., 2012). Bu çalışmada doküman olarak Yıldırım'ın (1999) *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları* adlı kitabı seçilmiş ve içerik analizleri bu eserle sınırlı tutulmuştur.

3. Bulgular

3.1. Katılımcı Mizah

Katılımcı mizah kişilerarası ilişkilerde uyum sağlamaya bağlantılıdır. Bu mizah tarzı diğer iki mizah tarzından farklı şekilde potansiyel olarak kendini geliştirici mizah tarzı ile birlikte kişisel esenliği arttırmaya dönüktür. Katılımcı mizah; komik şeyler söylemek, şakalar yapmak, diğerlerini eğlendirmek için şakalaşmak ve bu yolla ilişkileri kolaylaştırarak kişiler arası gerilimleri azaltmak amacıyla kullanılır. Özünde düşmanlık barındırmayan bu tarz, hem kendini hem de başkalarını onaylayan mizahın hoşgörülü yanını ifade eder (Kazarian –Martin, 2004). Bektaşî fıkralarındaki tipler gerek inanç ve ibadet gerekse ilişkilerde diğer bireylerle çatışma içinde bulunurlar. Fıkralarda Bektaşî'nin karşısında bulunan şahıslar arasında; devlet adamları ve idareciler, din ile ilgili şahıslar ve halk tabakasına mensup kişiler bulunur (Yıldırım, 1999). Bektaşî, vermiş olduğu tepki ile bu şahıslarla yaşanacak olası çatışmayı önleyerek uyumu sağlamaya çalışır. Katılımcı mizah tarzı ile olumlu problem çözme arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır (Traş vd., 2011).

“Sultan İkinci Mahmud devrinde Yeniçeri ocağı kaldırılıp Bektaşî tekkeleri de kapandıktan sonra Bektaşî derviş ve babaları epeyi korku geçirerek her biri bir tarafa kaçmış veya gizlenmişlerdi. Padişah bir gün Bahçekapı’da korkmadan, çekinmeden dolaşan bir Bektaşî babasını görünce hayret eder. Yanına gelerek:

-Baba sizinkilerden her biri bir tarafa savuştu. Sen burada yalnız başına ne geziyorsun? Diye sorunca Bektaşî babası hiç düşünüp tereddüt etmeden şu karşılığı verir:

-Sultanım beni damızlık bıraktılar.

Bu hazırcıevaplıktan pek memnun kalan padişah, babaya hiçbir şey yapmadan yanından ayrılır”. (Yıldırım, 1999, 247).

Bireyler olumlu bir tarz olan katılımcı mizahı, kişiler arası ilişkilerde destek görmek ve sosyal ilişkilerini geliştirmek için kullanırlar (Martin – Ford, 2018). Bektaşî, katılımcı mizah tarzını kullanarak kendisinden farklı inanç ve düşünceye sahip olanları zor durumlar karşısında destekler ve sosyal münasebetlerini geliştirir. Bu, güçlü bir empati becerisini gerektirir. Nitekim katılımcı mizah tarzını kullanma ile empati ve sosyal öz yeterlik arasında pozitif yönde ilişkiler bulunduğu bir araştırma (Falanga vd., 2014) ile ortaya konmuştur. Fıkroda görüldüğü gibi farklı inanç ve düşüncelere sahip olsa da Bektaşî karşısındakiyle ilişki kurabilme becerisi sergileyebilmektedir. Saldırgan mizah tarzıyla mukayese edildiğinde, katılımcı mizahı kullanmanın uzun vadeli ilişkiler kurabilme açısından başarı sağladığı gözlenmektedir (Cowan – Little, 2013).

“Ramazanda Bektaşînin biri açıda yemek yiyormuş. Onu gören bir oruçsuz da oturup yemek yemeğe başlamış. Polis geçerken bunları görünce ikisini de tutup kadıya götürmüştü. Kadı evvelâ adamı mahkeme edip cezasını vermiş. Adamın kendi nârına yandığını gören acıyan

Bektaşî, sıra kendine gelince, hâkimin:

-Sen neden oruç yedin? Sualine şöyle cevap vermiş:

-Ben Hıristiyanım efendim

-O halde git.

-Lâkin İslâm olmak istiyorum

-Pekâla.

-Yalnız sizden bir ricam var. Şu adamın cezasını affediniz.

Kadı ricayı kabul ve Bektaşîye iman telkin ile cezayı affetmiş.

Mahkemeden çıkarken Bektaşî:

-Bak arkadaş! Hıristiyan oldum, kendimi, İslâm oldum seni kurtardım. Bir daha böyle halt etme, demiş". (Yıldırım, 1999, 247).

Bu mizah tarzında başkalarını eğlendirmek, rahatlamak ve uyum sağlamak ön plana çıkar. Bu şekilde etkileşim, etkili ve eğlenceli hale gelir. Bektaşî fıkralarında eğlendirme, rahatlatma ve bu yolla uyum sağlama temalarına sıklıkla rastlanır. Aşağıdaki fıkrada kullanılan katılımcı tarz hem kişilerarası ilişkilerde etkili olmayla hem de şakalaşma becerisiyle olumlu bir ilişki içindedir. Bu mizah tarzıyla ilişki kuranlar arasında keyifli bir etkileşim gözlenmektedir. Bektaşî'nin kullandığı bu mizah tarzı ile dışardan gelebilecek olumsuz uyarıların kontrol edilebilir ve bunların yaratabileceği olası kaygı ve endişeyi düşük seviyede tutabilmek olanaklıdır (Miczo vd., 2009).

"Bektaşîlerden birine sormuşlar:

-Evliya nasıl olur?

-Nasıl olacak? Senin benim gibi adam.

-Sen evliyâ mısın?

- Evliyâyım ya.

- Bir kerâmet göster!

- Ne istersiniz?

- Şu karşığı ağacı yürüt buraya getir.

- Yürü yâ ağaç, yürü yâ mübârek! Dediyse de ağaç yürümez. Baba olduğu yerden kalkarak ağaca doğru gider. "Evliyâda gönül, kibir olmaz; o gelmezse biz gideriz!" der". (Yıldırım, 1999, 107).

Katılımcı mizah tarzı kaygı verici durumlar ile negatif bir ilişki içindedir (Miczo vd., 2009). Bektaşî, stresli durumların yarattığı kaygıyı azaltmak için bu mizah tarzını kullanır. Bu şekilde olayın yarattığı olumsuz tesirin düzeyini azaltmaya çalışır. Böyle bir mizah tarzını ancak öz değerlendirme standartları yüksek olan bireyler kullanır. Bektaşî bu yolla karşısındaki yaşadığı acıyı azaltma yoluna gitmektedir. Nitekim katılımcı mizah tarzı yüksek öz saygı ile olumlu, negatif duygulanım ile olumsuz bir ilişki göstermektedir (Kuiper – McHale, 2009).

"Bir Bektaşîyle tanıdığı bir kimse arasında;

-Yahu nerelerdesiniz? Çoktandır, görüdüğünüz yok.

-Sorma, baba efendi başıma gelenleri!...

-Hayır ola, ne oldu?

-Ne olacak bir hafta içinde hem karım hem de kaynanam öldü.

-Hey kurban olduğum, çifte talih!... der". (Yıldırım, 1999, 162).

Katılımcı mizah tarzında daha çok spontane olarak ve başkalarının hoşuna giden şeyleri söyleyerek, ilişkilerde ortaya çıkan gerilimi ve stresi azaltmak ve ilişkileri

kolaylaştırmak amaçlanır. Bu açıdan değerlendirildiğinde katılımcı mizah tarzı olumsuz yaşam olaylarıyla bağlantılı olan stres algısına karşı bir bariyer işlevi görür (Mauriello – McConatha, 2007). Bektaşî fıkralarında en zor durumlarda bile karşı tarafı etkileyici ve bu şekilde gerilimi azaltıcı spontane tepkilerin verildiği görülür. Bektaşî bazen sıradan insanlarla bazen de bir din adamıyla veya devlet yöneticisiyle olan münasebetlerinde bu yolu kullanarak uyum sağlamaya çalışır. Bu tür tepkiler sözün anlamına anlam katar ve karşıdakinin farkındalık düzeyini artırır.

“Avcı Sultan Mehmed diye anılan Dördüncü Mehmed bir gün akşama kadar uğraştığı halde, bütün atıkları boşa gider. Bunun sebebini sabahleyin ilk gördüğü adamın uğursuzluğuna hamlederek: “Saraydan çıkarken kapı önünde sallana sallana biri geçiyordu. Sivri külâhlı, sırtı kamburumsu... Bana çabuk bulun.” emrini vermiş. Hemen tanışmışlar, meşhur Bektaşî Ayyaş Hamza. Karakullukçular yaka paça adamı huzuruna getirirler. Öyle bir uğursuzun yaşama hakkı olmadığı için derhal asılmasına irâde çıkar. Bektaşî der ki:

-Sabahleyin ilk beni gördüğünüz için iki kekkik bile vurmadınız. İyi ama pâdişahım, benim de bu sabah ilk gördüğüm siz oldunuz, fakat benim kellemin gidiyor. Uğursuzluk hangimizde fazla. Cevap padişahın o kadar hoşuna gider ki hayatını bağışladıktan sonra bir kese de altın verir”. (Yıldırım, 1999, 91).

Bektaşî vermiş olduğu bu spontane tepkiyle padişahın öfke ve kızgınlığını azaltarak, kararından vazgeçmesine zemin hazırlamakta (Yazıcı, 2013) dahası padişah tarafından ödüllendirilmektedir. Katılımcı mizah özünde düşmanca olmayıp, kendini ve başkalarını onaylayan, kişiler arası ilişkideki cazibeyi arttıran bir tarzdır. Bektaşî, aslında uygun olmayan bir davranışı bu mizah tarzını kullanarak onaylamış olur. Kendisini bu ilişki biçiminin içine sokarak, eylemin yaratacağı olumsuz tepkiyi önler. Bu, Bektaşî'nin yüksek öz saygısıyla ilişkilidir. Katılımcı mizah, bireyin cemiyet içinde hem sosyal bağlar kurup destek görmesiyle hem de öz saygısı ile ilişkilidir (Zhao vd., 2014).

“Bir Bektaşî nasılsa Ramazanda bir gün oruç tutmuş. Sonra bir mecliste birinin müteessifâne “Bu sene Ramazandan bir gün kaçırdık” dediğini işitince “İmanım esef etme, o senin kaçırdığın oruç yabana gitmedi, biz tutuverdik” demiş”. (Yıldırım, 1999, 133).

Katılımcı mizah tarzını kullananlar yakın ilişkiler kurma ve yüksek öz saygı yanında neşeli bir ruh haline de sahiptirler (Martin vd., 2003). Fıkralarda genellikle bir karşı taraf vardır ve Bektaşî onlarla iletişim kurarken öz saygısını korumaktadır. Bir bakıma mizahın unsurlarını kullanarak tüm insanları için temel bir psikolojik ihtiyaç olan neşelilik halini ortaya çıkarmaktadır. Fıkroda hocanın tasvir ettiği tablo ürkütücüdür. Ancak Bektaşî, yaratıcı bir tepkiyle bunu mizahi alana çekmekte ve eğlenceli hale dönüştürmektedir. Eğlenceli hale çıkaran bu mizah tarzı, neşelilik ve iyimserlik yanında genel mutluluk haliyle de bağlantı içindedir (Ford vd., 2016).

“Hocanın biri Ramazanda vâz ederken:

-Ey ümmet-i Muhammed! Rakı ve şarap içmek kat'iyyen haramdır. Rakı ve şarabı içmeyin. Yarın ahirette içenlerin boynuna “içtikleri şarap ve rakı şişeleri takılarak mahşer halkına günlerce teşhir edileceklerdir” der.

-Dinleyenler arasında bulunan bir Bektaşî:

-Hoca efendi, boyuna asılan o şişeler dolu mu olacak, boş mu? diye sormasıyla “boş” dese şişelerin hafif olacağını düşünen hoca:

-Hayır, dolu olacaklar, deyince Bektaşî gülerek şöyle cevap verir:

-Desene hocam, işimiz orda da yâ hey...”.(Yıldırım, 1999, 189).

Mizah tarzları ölçeği kullanılarak 21 farklı dili kapsayan 28 ülkedeki bireyler (N=8361) üzerinden toplanan veriler aracılığıyla, ülkeler arasındaki mizah tarzlarının benzerlik ve farklılıkları incelenmiştir. Ülkeler arasında tipik olarak en yüksek puanlar katılımcı mizah tarzından alınmıştır. Mizah tarzlarından alınan puanlar dikkate alındığında, ülkeler arasında bazı farklılıklar gözlenmiştir. Türk örneklem grubu en yüksek puanı katılımcı mizah tarzından alırken, bunu sırasıyla kendini geliştirici, saldırgan ve kendini yıkıcı mizah tarzları izlemiştir (Schermer vd., 2019).

3.2. Kendini Geliştirici Mizah

Katılımcı mizah tarzı ile karşılaştırıldığında mizahın bu kullanımı kişilerarası ilişkilerden çok kişi içi (intrapşşik) ilişki odaklı olduğu görülür (Martin vd., 2003). Kendini geliştirici mizah, başkalarıyla olunmadığında bile hayata dönük mizahi bir bakışı sürdürme ve hayatın uyumsuzluklarıyla sık sık eğlenme eğilimini ifade eder. Bu kişiler stres ve sıkıntılı durumlar karşısında dahi mizahi bir bakış açısı sergilerler (Kazarian – Martin, 2004). Olumlu bir tarz olarak kendini geliştirici mizah tarzında birey pozitif anlamda gelişme ve kişiler arası ilişkilerde onaylanma, desteklenme amacı güder (Martin – Ford, 2018). Aşağıdaki fıkrada Bektaşî, hakkında konuştuğu kişi ile o kişinin kendisi hakkındaki görüşleri arasındaki tutarsızlığın açığa çıkarılmasını ustalıklı bir tarzla dengelemeye çalışmaktadır. Bektaşî bilişsel bir çarpıtma yapmaya gerek görmeksizin ortaya çıkan sıkıntılı durumu mizahla çözmektedir. Bektaşî'nin kullandığı kendini geliştirici mizah tarzı, bilişsel çarpıtmalarla ve olumsuz ruh haliyle negatif yönlü bir ilişki içindedir. Bu bağlamda kendini geliştirici mizahın sıkıntılı durumlarla başa çıkmak için kullanılabilir bir mekanizma olduğu görülmektedir (Rnic vd., 2016).

“Zürefâdan bir Bektaşî şeyhi bir gün hazır bulunduğu bir mecliste bir zatı fevkalâde medh ü senâ etmeğe başlar.

-Huzzârdan biri der ki:

-Baba efendi, siz onu bu kadar medh ü sena ediyorsunuz. O ise sizin aleyhinizde söylenmedik şeyi bırakmıyor, demekle baba:

-İhtimal ki her ikimiz de yanılıyorz cevabını verir”. (Yıldırım, 1999, 239).

Birey, yanında başkalarının bulunmadığı durum veya zamanlarda hayatın zorluklarıyla, stresle veya diğer negatif duygulanım durumlarıyla başa çıkmak için de katılımcı mizah tarzını kullanır. Bu mizah tarzında kişi, ilişkilerden çok kendine odaklanmayı tercih eder. Bu mizah tarzını kullanan kişiler hayatın tutarsızlıklarıyla ve saçmalıklarıyla eğlenirler, stres verici yaşam olaylarının üstesinden gelebilmek için mizaha başvururlar (Kuiper vd., 1993). Negatif duygulanım durumlarında kendini yıkıcı mizah tarzını kullanma eğilimi artarken, kendini geliştirici mizah tarzının kullanılma düzeyi azalmaktadır (Frewen vd., 2008). Bektaşî fıkralarının çoğunda belli şahıslar yer alırken sınırlı sayıda da olsa bazılarında Bektaşî kendi başınadır.

“Bektaşî'nin biri bir gün rakısını, mezesini yanına alarak mezarlığa koymuş.

İyice demlenip oraya sızmış. Bektaşî rüyasında farelerin toplanıp lezzetli etini kemirdiklerini görmüş. Bektaşî korkusundan yalvarmağa başlamış:

-Yapmayın Allah aşkına. Vallahi ben daha ölmedim. İnanmazsanız rakı şişeleri işte şahidimdir. Buyrun, arzu ederseniz siz de demlenin, yalnız bana dokunmayın.

Bakmış, farelerden söz dinleyen yok:

-Hay Allah kahretsin, demiş. Bektaşî olacağına keşke kedi olsaydım. Sizin bir okka samanınızdan otuz okka dumanınızdan çıkarırdım”. (Yıldırım, 1999, 91-92).

Kendini geliştirici mizah tarzını kullanan bireylerin öz-saygıları yüksektir. Bunlar dışardan gelen eleştiri ve yargılamalara karşı uyumlu tepkiler verdikleri gibi kendilerini durumun mizahi bir ögesi olarak da sunabilirler. Bu açıdan kendini geliştirici mizah tarzı ile akıl sağlığı arasındaki ilişki, kendini yıkıcı ve saldırgan mizah ile akıl sağlığı arasındaki ilişkiden daha güçlüdür (Chen - Martin, 2007). İçkinin sağlığa tercih edilmesi makul ve mantıklı bir açıklama olamaz. Bu durumda Bektaşî ya savunmacı ve kaçınan bir tutum içine girecektir veya aslında durumun bilincinde olduğunu mizahi bir yaklaşımla ortaya koyacaktır. Bu ancak yüksek öz saygıyla sağlanabilir. Kendini geliştirici mizah tarzı ile öz saygı arasında pozitif yönde ilişki vardır (Ozyesil, 2012).

“Bektaşînin birisi her gün şarap içmek adetindeymiş. Bunu hoş görmeyenler, kendisine sormuşlar:

-Baba erenler, içki sağlığımızın düşmanıdır, sen neden içiyorsun?

Bektaşî’de:

-Düşman olduğunu bildiğimden onu yok etmek için içiyorum, demiş”. (Yıldırım, 1999, 172).

Bu mizah tarzının depresyon, kaygı gibi negatif duygulanım durumlarıyla olumsuz, deneyime açıklık ve yüksek benlik saygısı ile olumlu ilişkiler sergilediği görülür (Martin vd., 2003). Tutarlı duygu durum ve ruhsal iyi oluş kendini geliştirici mizah tarzı ile bağlantılıdır. Kişinin kendi deneyimleri hakkında mizahi bir bakış açısına sahip olması, olumlu duygulanıma ve öznel iyi oluşa etki eder (Heintz – Ruch, 2018). Bu durum empatiyi geliştirir. Empatik bakış açısı ile kendini geliştirici mizah tarzları arasında olumlu, empatik bakış açısı ile saldırgan mizah arasında olumsuz ilişkiler bulunmuştur (Hampes, 2010). Bektaşî empati becerisiyle kendini karşıdakinin yerine koyar ve onun durumunu anlamaya çalışır.

“Bektaşî’nin biri bir köyden geçer. Birçok çıplak sefil insanlarla birçok temiz tüylü koyun görür:

-Ey Allahım, koyunların yerine şu çıplakları giydirseydin, der”. (Yıldırım, 1999, 78).

Duyguları yönetme becerisi, kendini geliştirici mizah ve süreklilik arz eden neşeli olma hali ile pozitif, süregiden olumsuz duygu durum ile negatif ilişki içindedir. Keza duyguları uygun şekilde fark edebilme becerisi de saldırgan ve kendini yıkıcı mizah tarzı ile negatif ilişki içindedir. Başka bir ifadeyle olumlu mizah tarzları ve süregiden neşelilik hali sosyal becerinin çeşitli alanlarıyla pozitif ilişki içindeyken, olumsuz mizah tarzları ve negatif duygu durum sosyal beceri ile olumsuz ilişki sergilemektedir (Yip – Martin, 2006).

3.3. Saldırgan Mizah

Birey, olumsuz mizah tarzlarından biri olan saldırgan mizahı diğerlerini eleştirmek ve manipüle etmek veya tabiri caizse yerin dibine sokmak için kullanır (Martin vd., 2003). Kişi başkalarıyla olan ilişkilerinin zedelenmesi pahasına bu mizah tarzını kullanmayı tercih eder (Kazarian – Martin, 2004). Bektaşî tipi, fıkralarda yer verilen diğer şahıslara karşı, bu mizah tarzına sıklıkla başvurur. Konular genellikle inançla, muamelatla ya da ahlâk ve terbiye ile ilgili olabilir (Yıldırım, 1999).

“-Bektaşî’nin biri, Ramazan günü bir köşeye çekilip kendi kendine demleniyormuş Öteden gayet çirkin, çöpür yüzlü, suratsız bir herif gelip yanına oturur. Bektaşî aldırmayarak keyfine bakar. Beriki:

-Allahtan utanmadan, bu koca sakalınla, mübârek günde günah işlemekten çekinmiyorsun! gibi

bir takım münasebetsiz saçmalarla zavallıyı rahatsız edince, Bektaşî'nin sabrı tükenip hiddetle:
-Behey herif! Aynayı al da bir kere şu suratına bak! Sahip çıktığın Allah, seni ne hale koymuş der". (Yıldırım, 1999, 13).

Saldırgan mizahı kullananlar kendi tutku ve çıkarlarını ön planda tutarlar ve eylemin hazından doyum sağlarlar. Bektaşî kendi inanç ve kanaatlerine bağlı olarak tepki verir ve tepkinin doğurduğu sonuçlardan memnuniyet duyar.

"-Bektaşînin biri parasız kalmış. O aralık kendisine mutlaka para lâzımmış. Bektaşîlerin hiç kimseden yardım dilenmemeleri âdet olmadığı için bu da şuna buna müracaat etmeği gururuna yedirememiş. Allahtan istemeğe karar vermiş. Doğruca câmiye gitmiş. Evvelâ cemâate uyarak namaz kılmış. Sonra da herkesle beraber duâya başlamış. Ve:

-Aman yarabbi!...Şu istediğim parayı ihsan et. Hem işlerimi göreyim. Hem de doya doya bir rakı içeyim.

-Yanındaki sofı, bu garip duaya tahammül edememiş. Hemen Bektaşînin kulağına eğilerek:

-Behey dinsiz, imansız herif...Allahtan rakı parası istemeye utanmıyor musun? Sen ne biçim Müslümansın? demiş. Bektaşî, evvelâ dik dik sofunun yüzüne bakmış, sonra;

-Soruyorum, sana...Ellerini, gözlerini havaya kaldırıp niye mırıldanıyorsun?

-Allaha duâ ediyorum.

-Ne istiyorsun?...

-İman istiyorum. Amel-i sâlih istiyorum.

-Âlâ ... Demek ki sende ne iman ne de amel-i sâlih varmış. Onları Allahtan istiyorsun... Hâlbuki benim imanım da var, amel-i sâlihim de var. Allahtan, bunları istemeğe lüzum görmüyorum. Sadece ihtiyaçlarımı def etmesi için duâ ediyorum, diye cevap vermiş. Sofuyu süküta mecbur etmiş". (Yıldırım, 1999, 109).

Bu mizah tarzını benimseyenler diğerlerinin üzerinde yaratacağı etkiyi dikkate almaksızın, rencide edici, aşağılayıcı ve alayımı tavırlar gösterirler. Mizahın bu türü ilişkiler üzerinde olumsuz etkiler bırakabilir. Fıkırdaki kendini konunun bir tarafı haline getiren Bektaşî, saldırgan mizah tarzını kullanarak hocayı eleştirmektedir. Saldırgan mizah tarzına sahip olanlar diğerlerini manipüle etme ve eleştirme amacıyla mizahı alay etme şeklinde kullanırlar (Stieger vd., 2011).

"Hocanın biri namazını kılıp etrafına selam verirken yanına sokulan bir Bektaşî:

-Aleyküm selâm! Deyince hoca:

-Be adam, sen kimsin, namazını fasîd ettin, deyince Bektaşî de:

-Sen selâm verdin, ben de aldım.

-Ben sana değil, meleklere selâm verdim.

Bektaşî:

-Erenler, ben de melâikeyim, deyince hoca:

-Ulan defol git, sen nasıl melâike olursun, deyince Bektaşî sakın sâkin:

-İmanım kızma, senin gibi hocanın benim gibi melâikesi olur demiş". (Yıldırım, 1999, 97).

Saldırgan mizah başkaları üzerinde güç gösterisinde bulunmak amacıyla da kullanılır. Güç kullanma eğilimi farklı psiko-sosyal nedenlere bağlı olabilir. Bireyler bu yolla diğerlerinin öz-saygılarına zarar vermeyi hedefleyebilirler. Bektaşî şeyhi, ortaya koyduğu tepki ile karşısındakinin öz saygısını tahrir etmektedir. Düşük öz saygı da bireyin kişisel refahını olumsuz yönde etkilemektedir (Yue vd., 2014).

“Yine şairlik iddiasında bulunan biri mezkûr Bektaşî şeyhinin nezdine giderek nazmettiği uzun bir kasideyi okumağa başlar. On, on beş beyit okuduktan sonra:

-Şeyh efendi, bunlardan hangi beyitleri iyi buldunuz diye sorar: şeyh efendi ise:

-Henüz okumadığınız beyitler daha iyidir, demekle şair:

-Henüz işitmeden nasıl hükmediyorsunuz? der ve şeyh de:

-Çünkü şimdiki halde onlar, beni kendilerini dinlemek felâketine düçar etmediklerinden onun için beğeniyorum, cevabını verir”. (Yıldırım, 1999, 231).

Böyle bir mizah tarzına sahip olan bireyler, rencide olmamak, aşağılanmamak veya incinmemek için mizahı yapanla çatışma içine girmek istemezler hatta kaçınan davranışlar sergileyebilirler. Alay etmeyi ve karşıdakinin davranışlarını kendi çıkarlarına uygun biçimde kullanmayı içeren bu mizah tarzı, öfke ve düşmanlık duygularını da tetikleyici bir işlev görür (Yazıcı, 2013).

“Bektaşî canlardan biri çömeziyle bir meyhanede iştret ederken o vaktin halinde “Kaptan Paşa çavuşları” denilen kabadayılardan üç kişi, dervişin beri tarafındaki masada oturup çömeze bakarak taşkınlığa başlarlar. Canı sıkılan derviş:

-Ağalar, der. Bu gidişinizle bugün burada bir dırıltı çıkaracağınız anlaşılıyor. Siz galebe edersiniz, “üç kabadayı bir derviş kaçırılmış” derler. Eğer ben belinizdeki bıçakları alıp da sizi kapı dışarı edersem “bir derviş, üç dayı ile uğraşıp haklarından gelmiş” derler. Artık buralarını iyice hesaplayın da öyle davranın, der. Kabadayılar dikiş tutturamayıp sıvışılır”. (Yıldırım, 1999, 249).

Bilişsel çarpıtmalar ile saldırgan ve kendini yıkıcı mizah tarzları arasında pozitif yönde bir ilişki bulunmaktadır (Rnic vd., 2016). Bu çarpıtmalar bireyin kendisine, başkasında veya yaşam olaylarına dönük olabilir. Bektaşî tipi halk içinde yaşadığından ve toplumda belli bir kesimi temsil ettiğinden bu tür bilişsel çarpıtmaları yapabilir veya bunlara maruz kalabilir. Bektaşî kendisiyle eğlenmek isteyen sakallı adamın niyetinin farkındadır. Bu nedenle onu affetmez ve saldırgan mizah tarzına başvurarak karşılık verir. Saldırgan mizah tarzını kullanma ile affetme arasında olumsuz bir ilişki vardır (Hampes, 2016).

“-Gayet iri ve altın sakallı adam tesâdüf eylediği sakalsız bir Bektaşî dervişe, köseliği ile eğlenmek tarzıyla:

-Baba ne için sakalın yok? diye sorar.

-Derviş de bilâ-tereddüt:

-İbtidâ-yı hilkatte sakallar tevzi olunur iken ben biraz geç kalmış idim. Vüsûlümde siyah ve kumral sakallar kâmilten dağıtılmış, yalnız sapsarı sakallar kalmıştı. Ben onlardan birini almaktan ise köse kalmağı daha hoş gördüm, cevabını verir ve sahib-i sakalı mahcup eder”. (Yıldırım, 1999, 230).

Bu mizah tarzı genel olarak başkalarının üzerinde yaratacağı potansiyel etkiler (cinsiyetçi ve ırkçı) dikkate alınmadan kullanılır. Bektaşî fıkralarında inanç ve ibadetle ilgili çatışmalara sıklıkla rastlanır. Bu tür bir mizaha muhatap olan kişilerin bunları komik olarak karşılaması oldukça güçtür. Böyle bir mizah tarzı düşmanlık, öfke ve saldırganlık ile pozitif, ilişki doyumu ve kişilerarası uyum ile negatif bir ilişki içindedir (Martin vd., 2003).

3.4. Kendini Yıkıcı Mizah

Kendini yıkıcı mizah tarzına sahip olanlar, kendilerini aşağılayıcı mizahi davranışlar sergilerler ve kendi zayıflıklarıyla alay ederler. Kendilerini başkalarına kabul ettirmek, sevdirmek için alay ederken, alaya da alınırlar (Martin – Ford, 2018). Bu mizah tarzı kendini sevdirmeye ve diğerlerinin onayını alma pahasına alaya alınmaya ve aşağılanmaya razı olma sonucunu doğurur (Kazarian – Martin, 2004). Bu anlamda

bakıldığında, kendini yıkıcı mizah uyumsuzluğu içerir. Bu mizah tarzına sahip olanlar kendi zayıflıklarıyla ve sorunlarıyla yüzleşmekten kaçınmanın bir yolu olarak mizaha başvururlar. Mizahı bir bakıma sorunlarıyla yüzleşmemek için bir kaçınma mekanizması olarak kullanırlar (Stieger vd., 2011). Bektaşî, aşağıdaki fıkrada alaya alınma ve aşağılanma pahasına mizaha başvuruyor. Burada esas olan çevredekilerin onayını almaya çalışmaktır. Bu mizah tarzında kendini küçük düşürücü ve alaya alıcı şakalar yapmak yoluyla hatta kendine zarar verme pahasına başkaları tarafından kabul görmek ve onaylanmak amaçlanır (Navarro-Carrillo vd., 2020)

“Hocanın biri câmide vâ’z ederken:

-Allah ne yerdedir, ne göktedir, ne sağdadır, ne soldadır, ne alttadır, ne üsttedir, ne denizde. Hâsılı mekândan münezzehtir. Ancak mü’minlerin kalbinde, deyince halk arasında bir Bektaşî:

-Ey cemâat, insaf edin, geçen gün ben “Allah burda yok” dedim de “Kâfir oldun” dediniz. Bakın hoca efendi Allah yok diyor da hiçbiriniz ses çıkarmıyorsunuz, demiş”. (Yıldırım, 1999, 88).

Bu tarzı benimseyen kişiler bir bakıma mizahı kendilerini küçümseme yoluyla yaparlar. Bu şekilde başkalarını güldürerek sosyal olarak daha fazla kabul edilebileceklerini düşünürler. Katılımcı mizah tarzını kullananlar mizahı bazen kendilerine dönük olarak da kullanabilirler. Ancak bu, kendini farklı şekilde sunmayı amaçlayan bir tarz değildir (Akben, 2018). Bektaşî sosyal ilişkilerini desteklemek için kendini olumsuz bir sıfatla mizah unsuru haline getirmektedir. Böyle bir mizah tarzı, kişinin iyi oluşunu engelleyen uyumsuz sosyal ağların gelişmesine yol açabilir (Kuiper – McHale, 2009).

“Bir Bektaşî dervîşi bir köye gider. Oralarda dolaşırken, köylülerin meydana toplanıp harâretle konuştuklarını görür. Merak ederek bunun sebebini sorar. Köylüler yakaladıkları bir tilkiyi dervîşe göstererek:

-Sorma başımıza geleni, derler. Şu hâin tilkiyi görüyor musun? Ne kadar tavuğumuz varsa hepsini yedi. Nihayet kapan kurup tuttuk. Şimdi bu mendebura ne ceza verelim diye konuşuyoruz.

-Dervîş hemen sırtından cübbesini çıkarıp tilkiye giydirdikten sonra salıverir. Tilki koşarken köylüler:

-Eyvah! diye bağırırlar. Aç hayvan serbest bırakılır mı? Gene tavukları yiyecek.

Dervîş pişkin tavırla:

-İstedîği kadar aç olsun! Üzerinde benim cübbem oldukça bahtı kapanır, yiyecek bir şey bulamaz, açlıktan ölür, gider, siz de kurtulursunuz der”. (Yıldırım, 1999, 93).

Bu mizah tarzında birey aşağılanma pahasına komik şeyler yaparak veya söyleyerek başkalarını güldürme, eğlendirme amacı güder. Yaptığı şey diğerlerinin nezdinden kendini aşağılayıcı bir maskaralık olsa da onların gülmesi ve eğlenmesi ile kendini kabul edilmiş ve onaylanmış hisseder. Bektaşî’nin karşısında bulunanlar genel olarak içkiye karşı ve namaza taraftar olan kişilerdir. Bektaşî’nin tavrı onların desteğini kaybetmesine yol açabilir. Nitekim sosyal destek ile kendini yıkıcı mizah arasında doğrusal bir ilişki kurulamayabilmektedir (Karakuş vd., 2014).

“Babalardan birine, neden namaz kılmadığını sormuşlar:

-Kur’an-ı Kerim’de sarhoş iken namaza yaklaşmayın, buyuruluyor da ondan, demiş.

-Pekâla ama o sarhoşluğuna göre, sana ne? demişler. Baba cevap vermiş

-Siz benim ayık gezdiğimi gördünüz mü hiç?”. (Yıldırım, 1999, 132)

Bu mizah tarzı nevroitiklik, kaygı, ilişki doyumu ve ruhsal iyi olma hali ile

olumsuz bir ilişki gösterir (Martin vd., 2003). Yalnızlık ile katılımcı mizah ve kendini geliştirici mizah arasında olumsuz, kendini yıkıcı mizah ile olumlu ilişkiler vardır (Hampes, 2005). Dört mizah tarzı dikkate alınarak yapılan incelemede, psikopati ve Makyavelizm'de daha yüksek puan alan katılımcıların, olumsuz mizah tarzlarını (saldırgan, kendi yıkıcı) kullanmaya daha fazla eğilim gösterdiği, narsisizmden daha yüksek puan alan bireylerin ise olumlu bir ilişkisel mizah stili olan katılımcı mizahı kullanmaya daha yatkın olduğu tespit edildi. (Veselka vd. 2010).

Sonuç

Bu çalışmada Yıldırım (1999) tarafından yazılan *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları* adlı kitaptaki 389 fıkra, Martin ve arkadaşları (2003) tarafından ortaya konan mizah tarzları yaklaşımı bağlamında gözden geçirilmiştir. Yapılan incelemede Bektaşî fıkralarında katılımcı, kendini geliştirici, saldırgan ve kendini yıkıcı mizah tarzlarıyla ilgili temaların bulunduğu tespit edilmiştir. Bektaşî fıkralarında yer verilen farklı şahısların temsil ettikleri rol ve değerler ile Bektaşî tipinin temsil ettiği değerler arasındaki ilişkilerde söz konusu mizah tarzları açıkça gözlenmektedir.

Yapılan incelemede Bektaşî fıkralarında yer verilen Bektaşî tipinin, devlet adamları ve idareciler, din ile ilgili şahıslar ve halk tabakasına mensup kişilerle kurduğu ilişkilerde mizahı farklı amaçlar için ve değişik tarzlarda kullandığını göstermektedir. Bektaşî mizahı olumlu tarzlarda kullanarak bazen bağlılığı ve etkileşimi arttırmakta, bazense olumsuz mizah aracılığıyla diğerlerinin alaya alınmasına, zor durumda kalmasına veya aşağılanmasına yol açmaktadır.

Mizah tarzları bağlamında yapılan değerlendirmelerde Bektaşî fıkralarında kişiler arası ilişkilerin geliştirilmesi, stresle başa çıkma ve duyguları dengeleme gibi temaların bulunduğu gözlenmiş ve insanın temel ihtiyaçlarından biri olan eğlenme ihtiyacının karşılanmasında önemli işlevlere sahip oldukları tespit edilmiştir. Bektaşî, kullandığı mizah tarzları ile başta padişahlar olmak üzere toplumda korku ve otorite kaynağı olan şahsiyetlerle yaşadığı çatışmaları ustalıkla bir şekilde çözebildiğini göstermiştir. Bu durum mizahın kişilerarası ilişkilerde çatışma ve gerilimi azaltıcı işlevini ortaya koymaktadır.

Bektaşî tipi ve fıkraları Türk kültür mirasının önemli unsurlarından biridir. Bu fıkralardaki mizah tarzları yerel ve evrensel değerlerle örtüşmektedir. Bektaşî fıkralarında ortaya konan uyumsuzluk durumlarının olumlu mizah tarzlarından katılımcı ve kendini geliştirici mizah tarzlarını sıklıkla yansıttığı görülmektedir. Aynı zamanda Bektaşî fıkralarındaki mizah, abartı, alaya alma, tenkit, uyarı gibi unsurların mizahı tarzlar aracılığıyla toplumdaki katılığa karşı hoşgörüyü destekleyici bir işlev taşıdıkları değerlendirilmektedir. Kültürel, sosyal, edebi ve psikolojik boyutları olan mizahın, insan ve toplum davranışları üzerinde belirgin etkileri vardır. Bu açıdan mizah konusunun disiplinler arası çalışmalarla incelenmesi önerilmektedir. Aynı zamanda ders veya ünitelerin bir parçası olarak okul müfredat programlarında teorik ve uygulamalı olarak yer almasının yararlı olabileceği değerlendirilmektedir.

Kaynaklar/References

Akben, Cantürk. *Mizah Tarzlarının ve Çeşitli Kişilik Özelliklerinin Yaratıcılığa Etkisi*. Bolu İBÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.

- Bergson, Henri. *Gülme*. çev. Devrim Çetinkasap. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014. Brittanica. Erişim 10 Şubat 2022, <https://www.britannica.com/topic/humor>.
- Chen, Guo-Hai – Martin, Rod A. “A comparison of Humor Styles, Coping Humor, and Mental Health Between Chinese and Canadian University Students”. *Humor-International Journal of Humor Research* 20/3 (2007), 215-234. <https://doi.org/10.1515/HUMOR.2007.011>
- Cowan, Mary L. – Little, Anthony C. “The Attractiveness of Humour Types in Personal Advertisements: Affiliative and Aggressive Humour Are Differentially Preferred in Long-Term Versus Short-Term Partners”. *Journal of Evolutionary Psychology*, 11/4 (2013), 159-170. <https://doi.org/10.1556/jep.11.2013.4.1>
- Falanga, Rosella vd. “Humor Styles, Self-Efficacy and Prosocial Tendencies in Middle Adolescents”. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 127 (2014), 214-218. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.03.243>
- Fraenkel, Jack. R. vd. *How to Design and Evaluate Research in Education (8th ed.)*. New York: Mc Graw Hill, 2012.
- Ford, Thomas E. vd. “Personality, Humor Styles And Happiness: Happy People Have Positive Humor Styles”. *Europe's Journal of Psychology*, 12/3 (2016), 320-327. doi: [10.5964/ejop.v12i3.1160](https://doi.org/10.5964/ejop.v12i3.1160)
- Frankl, Viktor E. *İnsanın Anlam Arayışı*. çev. Selçuk Budak. İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2009.
- Frewen, Paul A. vd. “Humor Styles and Personality-Vulnerability to Depression.” *Humor*, 21/2 (2008), 179-195. <https://doi.org/10.1515/HUMOR.2008.009>
- Hampes, William P. “Correlations Between Humor Styles and Loneliness”. *Psychological Reports*, 96/3 (2005), 747-750. <https://doi.org/10.2466/pr0.96.3.747-750>
- Hampes, William P. “The Relation Between Humor Styles and Empathy”. *Europe's Journal of Psychology*, 6/3 (2010), 34-45. <https://doi.org/10.5964/ejop.v6i3.207>
- Hampes, William P. “The Relationship Between Humor Styles and Forgiveness”. *Europe's Journal of Psychology*, 12/3 (2016), 338-347. doi: [10.5964/ejop.v12i3.1012](https://doi.org/10.5964/ejop.v12i3.1012)
- Heintz, Sonja – Ruch, Willibald. “Can Self-Defeating Humor Make You Happy? Cognitive Interviews Reveal The Adaptive Side of The Self-Defeating Humor Style”. *Humor*, 31/3 (2018), 451-472. <https://doi.org/10.1515/humor-2017-0089>
- Kanat, Nigar Dilşat. *Mizah Teorileri Bağlamında Bektaşî Fıkraları*. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Karakuş, Özlem vd. “The Relationship Between Types of Humor and Perceived Social Support Among Adolescents”. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 152 (2014), 1194-1200. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.09.298>
- Kazarian, Shahe S – Martin, Rod A. “Humour Styles, Personality, and Well-Being Among Lebanese University Students”. *European Journal of Personality*, 18/3 (2004), 209-219. <https://doi.org/10.1002/per.505>

- Kılınç, Aziz. “Mizahta Rahatlaşma Kuramına Göre Ömer Seyfettin’in Halk Anlatı Kaynaklı Hikâyeleri.” 2. *Dünden Bugüne Ömer Seyfettin Sempozyumu Bildiriler*; (07-09 Mart 2008), Gönen: T.C.Gönen Belediyesi Kültür Yayınları, 2008.
- Kuiper, Nicholas A. – McHale, Nicola. “Humor Styles as Mediators Between Self-Evaluative Standards and Psychological Well-Being”. *The Journal of Psychology*, 143/4 (2009), 359-376. <https://doi.org/10.3200/JRLP.143.4.359-376>
- Kuiper, Nicholas A. vd. “Coping Humor, Stress, and Cognitive Appraisals”. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 25 (1993), 81-96. <https://doi.org/10.1037/h0078791>
- Martin, Rod A. “Humor and Health”. *The Primer of Humor Research*. ed. Victor Raskin. New York: De Gruyter Mouton, 2008.
- Martin, Rod A. “Humor”. *Positive Psychological Assessment: A Handbook of Models and Measures*. ed. M. W. Gallagher ve S. J. Lopez. Washington: American Psychological Association, 2019, 305-316.
- Martin, Rod A. vd. “Individual Differences in Uses of Humor and Their Relation to Psychological Well-Being: Development of The Humor Styles Questionnaire”. *Journal of Research in Personality*, 37/1 (2003), 48-75. [https://doi.org/10.1016/S0092-6566\(02\)00534-2](https://doi.org/10.1016/S0092-6566(02)00534-2)
- Martin, Rod A. – Kuiper, Nicholas A. “Three Decades Investigating Humor and Laughter: An Interview with Professor Rod Martin”. *Europe’s Journal of Psychology*, 12/3 (2016), 498-512. doi: [10.5964/ejop.v12i3.1119](https://doi.org/10.5964/ejop.v12i3.1119)
- Martin, Rod A. – Ford, Thomas E. *The Psychology of Humor: An Integrative Approach*. London: Academic Press, 2018.
- Mauriello, Matthew – McConatha, Jasmin Tahmaseb. “Relations of Humor with Perceptions of Stress”. *Psychological Reports*, 101 (2007), 1057-1066. <https://doi.org/10.2466/pr0.101.4.1057-1066>
- Miczo, Nathan vd. “Affiliative and Aggressive Humor, Attachment Dimensions, and Interaction Goals”. *Communication Studies*, 60/5 (2009), 443-459. <https://doi.org/10.1080/10510970903260301>
- Morreall, John. *Gülmeyi Ciddiye Almak*. çev. Kubilay Aysevener ve Şenay Soyer İstanbul: İris Yayınları, 1997.
- Navarro-Carrillo, Gines vd. “The Effect of Humour on Nursing Professionals’ Psychological Well-Being Goes Beyond The Influence of Empathy: A Cross-Sectional Study”. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, 34/2 (2020), 474-483. <https://doi.org/10.1111/scs.12751>
- Ozyesil, Zumra. “The Prediction Level of Self-Esteem on Humor Style and Positive-Negative Affect”. *Psychology*, 3/8 (2012), 638-641. <http://dx.doi.org/10.4236/psych.2012.38098>
- Özcan, Hüseyin. “Bektaşiliğin Sosyo-Kültürel Çevresi”. *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 22 (2002), 141-148
- Özdoğru, Merve. *Mizah Tarzları ve Psikolojik Belirtiler Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi*. İstanbul: Bilim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

- Rnic, Katerina vd. “Cognitive Distortions, Humor Styles, and Depression”. *Europe's Journal of Psychology*, 12/3 (2016), 348-362. doi: [10.5964/ejop.v12i3.1118](https://doi.org/10.5964/ejop.v12i3.1118)
- Schermer, Julie A. vd. “Humor Styles Across 28 Countries”. Erişim 15 Şubat 2022. <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s12144-019-00552-y.pdf>.
- Stieger, Stefan vd. “Humor Styles and Their Relationship to Explicit and Implicit Self-Esteem”. *Personality and Individual Differences*, 50/5 (2011), 747–750. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2010.11.025>
- Şahin, Halil İ. “Bektaşî Fıkraları ve Gülme Teorileri”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 55 (2010), 255-268.
- Traş, Zeliha vd. “Analysis of Humor Styles, Problem Solving and Self-Esteem of Prospective Teachers”. *Journal of Human Sciences*, 8/2 (2011), 716-732.
- Veselka, Livia vd. “Relations Between Humor Styles and The Dark Triad Traits of Personality”. *Personality and Individual Differences*, 48/6 (2010), 772-774. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2010.01.017>
- Yalçınkaya, Elvan. “Bektaşî Fıkralarının Eğitici Yönü ve Değerler Eğitimi Açısından Önemi”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 74 (2015), 101-118. DOI: 10.12973/hbvd.74.154
- Yazıcı, Hikmet. “Bektaşî Fıkralarının Mizah Anlayışı ve İşlevi Bağlamında Bireysel ve Toplumsal Ruh Sağlığı”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 65 (2013), 281-298.
- Yıldırım, Dursun. *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.
- Yıldırım, Ali – Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2011.
- Yip, Jeremy. A.- Martin, Rod A. “Sense of Humor, Emotional Intelligence, and Social Competence”. *Journal of Research in Personality*, 40/6 (2006), 1202-1208. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2005.08.005>
- Yue, Xoa D. vd. “Humor Styles, Self-Esteem, and Subjective Happiness”. *Psychological Reports*, 115/2 (2014), 517-525. <https://doi.org/10.2466/07.02.PR0.115c18z6>
- Zhao, Jingiing vd. “Exploring The Mediation Effect Of Social Support And Self-Esteem On The Relationship Between Humor Style and Life Satisfaction in Chinese College Students”. *Personality and Individual Differences*, 64 (2014), 126-130. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2014.02.026>